

KAPITTEL 4

Om vitenskapelig redelighet og dens fremme

Anne-Hilde Nagel, professor emerita i historie ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap, Universitetet i Bergen

Abstract

To promote scientific integrity and prevent dishonesty

This article discusses scientific integrity and dishonesty, in particular to promote the first and to prevent the last. A significant point of view throughout the article is, in a certain contrast to general everyday attention, that promoting integrity is superior to deal with dishonesty, and that promoting integrity is indeed the best way to prevent dishonesty. First is given a short review over the impact of integrity, pointing briefly at which stages in research it concerns, who it concerns, and an outlining of the concepts of integrity and dishonesty. In all these aspects the author proposes rather comprehensive interpretations. Three specific standards are taken as starting points for the following discussion. The three standards chosen are verifiability, verification and graciousness. It is argued that these

three standards put together could offer fruitful contributions in constructing integrity. The last part of the article pays attention to more practical efforts persons and institutions could work out, in particular to build ethical consciousness through discussions in different educational contexts. Education in research ethics is overall seen as crucially important.

Innledning

God vitenskapelig virksomhet forutsetter at forskere følger aksepterte forskningsetiske normer for vitenskapelig redelighet. Redelighetsnormer har til formål å sikre at vitenskap planlegges og gjennomføres på etisk forsvarlig vis, samtidig som de kan gi grunnlag for å reagere mot det som holdes for etisk uforsvarlig. Normene skal med andre ord både hjelpe til å oppøve god og redelig vitenskapelig skikk og forhindre dårlig og uredelig skikk. Målet er å etablere det som med enklere språkbruk kan kalles *god akademisk folkeskikk*.

Store oppslag i pressen omkring saker der forskningsjuks står i sentrum, gjør at man kunne forledes til å tro at forskningsetikk og især redelighetsspørsmål i første rekke dreier seg om å avdekke og sanksjonere mot forskningsjuks. Nå er det ikke til å undres over at det reageres skarpt på juks i vitenskapelig virksomhet, som jo skal søke kunnskap og innsikt. Men bildet blir skjevt hvis forskningsetikken først og fremst forbindes med juks. Forskningsetikkloven av 2006 ga i sin tid selv et bidrag til denne vekten på juks. Loven begynner riktignok med det etisk forsvarlige: «Loven skal bidra til at forskning skjer i henhold til anerkjente etiske normer.»¹ Men så sies det ikke mer om verken innhold i eller ansvar for å bygge opp god og redelig forskningsetisk skikk. Da er loven mer utdypende

1 Lov 30. juni 2006 nr. 56 om behandling av etikk og redelighet i forskning (forskningsetikkloven), § 1.

når det gjelder uredelighet og uskikk. Loven definerer vitenskapelig uredelighet og plasserer ansvar for å håndtere saker om uredelighet hos et utvalg som ble opprettet med loven, Nasjonalt utvalg for granskning av redelighet i forskning, eller Granskingsutvalget.² Med dette kom loven til å legge stor vekt på uredelighet. Lovrevisjonen som er under arbeid, vil forhåpentligvis rette opp dette, slik at den positive siden, redeligheten, kommer bedre til uttrykk. Redelighet og uredelighet må etter mitt syn ses i nær sammenheng, slik at redelighet og dens fremme er overordnet og kan styre arbeidet mot uredelighet og forebygging av den. Derfor har jeg snudd på det som i sin tid var det oppgitte temaet for denne artikkelen: om å forebygge uredelighet. I stedet settes redeligheten og fremme av den i sentrum. Uredeligheten og forebygging av den blir dermed mer underordnet, som en del av det å fremme redelighet.

I denne artikkelen vil jeg ta opp spørsmål om normer for vitenskapelig redelighet og hvordan de kan fremmes, herunder også spørsmål om å forebygge uredelighet.³ Artikkelen er tredelt. Den første delen handler om rammer for redelighetsnormer – hva slags virksomhet de gjelder for, hvem de gjelder for, og hvor grensene går mellom det redelige og det uredelige. Andre del dreier seg om innholdet i redelighetsnormene, der jeg vil konsentrere meg om tre felt: normer for etterrettelighet, etterprøvbarehet og elskverdighet. Siste del gjelder spørsmål om hvor ansvaret ligger for at redelighetsnormene kan bli fulgt, og det pekes på konkrete tiltak som kan settes inn på ulike nivå.

2 Lov 30. juni 2006 nr. 56 om behandling av etikk og redelighet i forskning (forskningsetikkloven), § 5.

3 Takk til Bente Alver, Nils Anfinset, Tove Fjell, Trond Erlien, Ragnar Fjelland, Eldbjørg Haug, Sissel Rosland og redaksjonen for kommentarer. Artikkelen er ellers basert på erfaringer fra arbeid i NESH, i Forskningsetisk utvalg ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap (AHKR) ved Universitetet i Bergen og fra deltakelse i granskingskomiteer og i undervisning i ulike institusjonelle sammenhenger.

Rammer for redelighetsnormer

Hva i forskningen berøres av vitenskapelige redelighetskrav?

Til alle stadier av forskningsprosessen, fra valg av tema, gjennom metodiske og analytiske valg, utforming av argumentasjon og konklusjoner, til publisering og oppfølging av resultater, kan det være knyttet forskningsetiske spørsmål, dilemmaer, vurderinger og valg. Noen deler av forskningsetikken er aktuell for spesielle typer undersøkelser, for eksempel der levende personer bidrar til forskningen som informanter. Andre deler av forskningsetikken gjelder i all akademisk skriving, som når man bruker sitater og lager parafraaser som bygger på andres arbeider. Dessuten henger forskning som oftest sammen med annen faglig virksomhet som studier, formidling, rådgivning, institusjonsforvaltning av institutter, universiteter og høyskoler. Forskningsetiske normer kan bli aktuelle også i slike sammenhenger.

Hvem gjelder redelighetsnormene for?

Spørsmål om vitenskapelig uredelighet, ja, om hele forskningsetikken, angår vel først og fremst etablerte forskere og deres vitenskapelige virksomhet? Det er for snevert tenkt. For når er en forsker etablert? Etter doktorgraden? Nei, selvsagt skal doktorgradsstipendiater være underlagt kravene om vitenskapelig redelighet. Mange av dem gjennomfører sitt første større forskningsarbeid. Grensen går kanskje ved masteravhandlingene? Masterstudenten er riktignok sjelden en etablert forsker. Her er det for alvor på tide å kaste over bord tanken om den etablerte forskeren i denne sammenhengen. Redelighetsnormene må gjelde all forskning. Der masteravhandlingen er definert som forskning, slik den er i mange humanistiske og samfunnsvitenskapelige

fag, er dette opplagt. Det gjelder også for forskningsoppgaver på andre nivå, som for eksempel *Holbergprisen i skolen*, en nasjonal forskningskonkurranse i samfunnsfag, humaniora, juss og teologi for elever i videregående skole. Det er utarbeidet en veiledning for deltakere, «Forskningsprosessen. Et veiledningshefte for elever i videregående skoletrinn», der forskningsetikk tas opp i et eget punkt (Andersen 2008, pkt. 2.6). Det er forbilledlig. Også andre akademiske skriveoppgaver vil berøres av redelighetsnormer, både masteroppgaver som ikke er definert som forskning, og andre studentoppgaver der problemer skal drøftes på basis av faglitteratur. Derfor må redelighetskrav innarbeides så vel i bachelorstudiet som i masterstudiet. Konklusjonen her blir da at forskningsetiske vurderinger angår hele skalaen av akademikere, fra begynnerstudenten og -eleven til nestoren i faget. Ordninger for å oppøve den vitenskapelige redeligheten bør med andre ord settes inn på de ulike nivåene og starte så tidlig som mulig.

Grenser mellom redelighet og uredelighet

Det kan være vanskelig å trekke klare grenser mellom det redelige og det uredelige. Det er selvsagt gråsoner. Det er imidlertid etablert en stor enighet i den forskningsetiske litteraturen om hva som regnes som alvorlig uredelighet, gjerne kalt *fusk*, i forskningen. Det kan i første omgang oppsummeres med den internasjonale kortbetegnelsen for alvorlige redelighetsbrudd, FFP (fabrication, falsification, plagiarism), som også passer på norsk: å fabrikkere data (F), å forfalske data (F) og å plagiere (P). I tillegg kommer gjerne det å bruke metoder eller data selektivt for å oppnå at resultatene passer bedre til en teori eller hypotese, å framstille andres arbeider bevisst feilaktig og å destruere datamateriale for å hindre etterprøving. Det er imidlertid diskusjon om hvorvidt det er en forutsetning at det er en bevisst intensjon å jukse for at det kan være snakk om alvorlig

uredelighet (Elgesem 1997, s. 23). Ikke alle er samstemte om at dette er en forutsetning. Jude Carroll, som har arbeidet mye for å motarbeide plagiering, hevder at plagiat kan være «intentionally or unintentionally» (Carroll 2002, s. 9). Hun hevder at det må være grenser for hva forskere og studenter ikke kan vite og gir en forpliktelse til å ta rede på.

Det trekkes gjerne et hovedskille mellom de alvorlige redelighetsbruddene og de ikke fullt så alvorlige, de som regnes som kritikkverdige handlinger eller *sjusk*. Den engelske termen er QRP (questionable research practice), og på norsk brukes også betegnelsen diskutabel forskning. Det kan gjelde å la være å utarbeide et tilstrekkelig henvisningssystem, eller å ikke føre benyttede arbeider opp i litteraturlisten. Det regnes også som kritikkverdige handlinger å utelate medforfattere eller å føre opp som medforfatter en som ikke fyller kravene til det, som i såkalte æresforfatterskap (Elgesem 1997, s. 25, 35–37; NESH 2016, pkt. 27, 28). Kravene til medforfatterskap varierer noe mellom fagene. Innenfor samfunnsfag og humaniora kreves det for eksempel at en forfatter faktisk deltar i å utarbeide og ferdigstille manuskriptet, mens dette ikke er så strengt i naturfagene (NESH 2016, pkt. 25; NENT 2016, pkt. 5).

Noen regner bare FFP som alvorlige normbrudd. De fleste mener likevel at FFP-definisjonen er for snever og ikke fanger opp bredden i og mengden av vitenskapelig uredelighet (Elgesem 1997, s. 23; Forsman 1997, s. 23–29; Vinther 11.01.2016). For Norges del har De nasjonale forskningsetiske komiteene arbeidet fram en forståelse av at uredelighetsdefinisjonen må omfatte både de alvorlige og de mindre alvorlige normbruddene. Men det har ikke vært fullt gjennomslag for denne bredere definisjonen. Forut for utarbeidelsen av *forskningsetikkloven* av 2006 var det diskusjon om utformingen av definisjonen og hvor bred den burde være. I lovteksten ble formuleringen: «Med vitenskapelig uredelighet menes forfalskning, fabrikkering, plagiering og andre alvorlige brudd med

god vitenskapelig praksis».⁴ Her gis det en bredere definisjon av alvorlige normbrudd enn avgrensingen til FFP. Men vendingen «og andre alvorlige brudd» er vag og uspesifisert. Det er min erfaring at det hender at noen går litt raskt forbi dette noe vage og forholder seg bare til FFP. Da kan det fort bli litt snevert. Men der loven for alvor avgrenser seg, gjelder de mindre alvorlige bruddene, den kritikkverdige praksisen, altså om henvisningsskikk, medforfatterskap og så videre. Dette sier loven ikke noe om. For forskersamfunnet må imidlertid redelighetsarbeidet gjelde både de alvorlige bruddene og den kritikkverdige praksisen, og redelighetsopplæring må omfatte det hele. Sanksjonene må likevel bli forskjellige, tilpasset graden av alvor i normbruddet.

Rammer og grenser gir forutsetninger som redeligheten og dens fremme må ses innenfor. Nå skal vi vende oss til redelighetsnormenes innhold. De forskningsetiske retningslinjene som er utarbeidet av De nasjonale forskningsetiske komiteene, gir en god inngang til redelighetsnormene. Jeg vil konsentrere meg om tre felt som omfatter flere av disse normene. Dette er normer som jeg selv holder for sentrale, både i litteraturen om redelighet og i min egen virksomhet som underviser i redelighetsspørsmål. De tre feltene gjelder etterrettelighet, etterprøvbarehet og elskverdighet.

Tre viktige redelighetsnormer

Krav om *etterrettelighet* og *etterprøvbarehet* er sterke normer for vitenskapelig virksomhet. De vil begge stå sentralt i arbeidet for å fremme vitenskapelig redelighet. Jeg vil føye til en norm om å være *elskverdige*. Denne normen følger på flere måter av de to andre, men jeg mener den fortjener å framheves som noe eget.

4 Lov 30. juni 2006 nr. 56 om behandling av etikk og redelighet i forskning (forskningsetikkloven), § 5.

Etterrettelighet

Normen om etterrettelighet er grunnleggende. Den bygger på et ideal om at vitenskapen skal være sannhetssøkende, gi sikker kunnskap og være objektiv. Disse idealene kan framstå som nesten selvnlysende som rammer for etterrettelighet i forskningen. Men de er ikke alltid det. Begreper om sannhet, sikkerhet og objektivitet i forskningen har vært behandlet og diskutert på høyt plan innenfor filosofi, vitenskapsteori og i flere enkeltfag. Uten å kunne gå inn i slike diskusjoner vil jeg likevel nevne noen poeng som kan bidra til bevissthet om at selv idealer kan modifiseres og problematiseres.

Idealet om sannhetssøken står sterkt, men det kan likevel ikke alltid oppfylles. Ny forskning kan gi ny kunnskap og endre eller sette til side gamle sannheter. Ikke desto mindre må forskningen søke å fjerne usanne oppfatninger og bare godta oppfatninger som underbygger mulige sannheter med gode argumenter (Kayser 2015).⁵ Nær sannhetsidealet ligger tanken om sikker kunnskap. Heller ikke dette idealet kan oppfylles til fulle. Ut over enkle fakta vil det ofte være usikkerhet, eller grader av usikkerhet. Eksperimenter og modeller som forenkler og idealiserer, blir mindre representative. Fysiker og vitenskapsteoretiker Ragnar Fjelland har pekt på at sikkerhet ble et grunnleggende mål innenfor vitenskapsidealet som ble etablert i renessansen, med avgjørende vekt på matematikk. Dermed ble innsikter fra tidligere renessansehumanister som Erasmus og Montaigne forkastet. De la vekt på menneskenes endelighet og feilbarlighet, slik at fullstendig sikkerhet ikke kan oppnås. Spørsmålet ble hvordan man kan gjøre det beste ut av situasjonen, når man tar hensyn til vår usikkerhet og feilbarlighet. Fjelland argumenterer for at disse innsiktene også er gyldige

5 Se også sannhetsdebatten blant historikere 1999–2000, gjengitt i Myhre (2014), s. 40–43.

i dag. Spesielt er det viktig at vitenskapelig usikkerhet klargjøres og problematiseres i presentasjonen av undersøkelser (Fjelland 2003, s. 255–271). Idealet om objektivitet er kanskje det mest omdiskuterte. I 1960- og 70-årene var det stor debatt om det er mulig for en forsker å være objektiv. Det ble lagt vekt på fortolkninger og hermeneutisk tilnærming. Noen gikk langt i å hevde at bare en som selv tilhørte en bestemt gruppe, kunne utforske den, enten det gjaldt arbeidere, kvinner eller samer. I dag er det få som vil hevde det. De fleste vil ha syn for forskningens kontekst og forskeres mer eller mindre implisitte verdisyn. Det er også noen steder der subjektivitet er framherskende. En undersøkelse og en framstilling har som regel et subjektivt utgangspunkt. I valg av tema kan subjektiv interesse ofte være en positiv drivkraft. Likeledes kan tolkninger i konklusjonene vanskelig være objektive eller sanne. De kan heller ses som mer eller mindre godt underbygde, og hypotesene som svekket eller styrket. I framstillingen av undersøkelsen, mellom innledningen og konklusjonen, får vi, også i såkalte fortolkningsfag som de humanistiske, bestrebe oss på en nøktern og balansert tekst som etter beste evne er preget av åpenhet, nysgjerrighet og kritisk tenkning. Det gjelder både i søken etter data, i bruken av kildene, i valg av metode og i argumentasjonen, inkludert det å unngå å være selektiv for å fremme et bestemt synspunkt.

De tre idealene om søken etter sannhet, sikkerhet og objektivitet ligger til grunn for normen om etterrettelighet. De kan likevel ikke tas for helt selvsagte, men fordrer at det utvises en viss ydmykhet overfor begrensninger ved at vi ikke kjenner framtidig forskning, og ved at premisser, verdier og kontekst klarlegges for den forskningen som presenteres. Dette kan være mer åpenbart og kanskje viktigere i kultur- og samfunnsfag, som gjerne er fortolkningsfag, men det gjelder i prinsippet også andre fag. Med en rund formulering kan man si at idealene skal søkes oppfylt så godt som mulig.

Mer konkret utformet kan normen om etterrettelighet dreie seg om at data skal være reelle og ikke oppdiktete, at de gjengis korrekt og ikke forfalsket, at kilder og metoder ikke brukes selektivt, at andres arbeider ikke gjengis feilaktig, og at kildeutvalg og framstilling er fri for tendens. Her følger noen eksempler på dette.

Den engelske historikeren David Irving gir eksempel på oppdiktete data og selektiv bruk av kilder som resulterer i en klar tendens. I boka *Hitler's war* (1977) hevder Irving at Hitler ikke ga ordre til jødeutryddelsen, og at jøder ikke ble drept i gasskamre. Irving fikk til dels velvillig mottakelse, blant annet av historiker Hans Fredrik Dahl, som la vekt på at Irving er flink til å lete fram kilder (Fure 1997, s. 11). Kritikken mot kildebruken ble imidlertid massiv fra et større historikerkorps. Ankepunktene var særlig manglende problemstillinger og usammenhengende argumentasjon, skjeve utvalg fra kildene, dårlig underbygde tolkninger og at framstillingen var preget av at han var meningsfelle med Hitler. Det ble påvist at han utelot, manipulerte og diktet opp kilder når han hadde bruk for det (Fure 1997, s. 21). En av de sterkeste kritikerne var den amerikanske teologen og historikeren Deborah Lipstadt, som hevdet at Irving bevisst forvrenget og forfalsket kilder, og karakteriserte ham som holocaustfornekter. I 2000 stevnet Irving Lipstadt for ærekrenking for påstanden om at han tilpasset historiske fakta til sin egen politiske agenda. Han tapte rettssaken (Ruyter 2003, s. 340). I 2006 ble han selv dømt til tre års fengsel av en østerriksk domstol, for å ha benektet holocaust. Historikere ved det norske Senter for studier av Holocaust og livsynsminoriteter (HL-senteret) betegner i dag Irving som «en av verdens mest kjente holocaustbenektere» (Molbæk-Steensig 2011).

Det kan ellers være vanskelig å trekke grenser for det akseptable når det gjelder tendens i framstillingen. Det var riktignok klart over grensen da historikere i Sovjet måtte eller ville godta

at Trotskij i mange år ble fjernet fra historiebøker fordi han ikke passet inn i den herskende ideologien. Det er ikke fullt så klart når det gjelder forskningen om den franske revolusjonen fra 1789, som i lang tid var preget av radikale historikere som sympatiserte med revolusjonen. I 1960-70-årene kom en reaksjon, de såkalte revisjonistene, som var mer preget av en konservativ holdning og skrev revolusjonshistorien om i den retningen (Vovelle 1990, s. 62–78). Innenfor begge retningene kan det være snakk om framstillinger med tendens. Det viktige blir da i hvilken grad det gjøres rede for valg og verdier som ligger til grunn.

Vi har også eksempler fra norsk historie. Da Ernst Sars skrev om forfatningskampene i 1880-årene, framsto han ikke som nøytral. Han holdt partiet Venstre for å være nødvendig for den sterke nasjonale utviklingen han ønsket (Dahl 1990, s. 191–192). Han skrev at «Venstre havde hele Retten paa sin Side, og forsaavidt maa Venstres Sejr opfattes som en ubetinget lykkelig Begivenhed, en Vending til det bedre i vor Historie» (Sars 1904, s. 662). Her kan det diskuteres om begeistringen går ut over balansen i framstillingen, om konklusjonen kommer på toppen av en saklig og balansert framstilling av den politiske historien, eller om en ønsket konklusjon har gitt farge til framstillingen. Halvdan Koht valgte også side. Alt i utgangspunktet i *Norsk bondereising* (1926) utla han historien som en historie om klassekamp. Han så bølger av gjennombrudd for bestemte sosiale klasser, først for borgerskap mot adel, så for bønder og til slutt for arbeidere. Hans hensikt var å vise hvordan arbeiderklassen nærmest naturlig måtte komme til makten (Koht 1975, s. 1–6). Både Sars og Koht hadde politiske hensikter med sine framstillinger, og slik sett har tekstene tendens. Spørsmålet er om det gjøres rede for synsvinkelen som er anlagt, og om dataene er etterrettelige og behandlet gjennomslutlig og etterprøvbart. Mange fagfolk har diskutert dette, blant annet Geyl (1965), og Ola Svein Stugu drøfter i boka *Historie i bruk* historikerens engasjement

i nasjonsbyggende og identitetsskapende virksomhet, både som aktører i nasjonale bevegelser og som historieskrivere. Måten å motarbeide at slike framstillinger blir nasjonalistiske eller på andre måter skjeve, må være som den tyske historikeren Jörn Rüsen foreskriver: å reflektere over sin egen deltakelse og referansebakgrunn og klargjøre sitt utgangspunkt (Stugu 2008, s. 58–64). Etter mitt skjønn gjør Koht det i sterkere grad enn Sars.

Etterprøvbarhet

Så til normen om å være etterprøvbar. Her kan vi raskt føye til: så langt som råd er. Normalt fordres det at holdbarheten i undersøkelser må kunne drøftes av andre. Det krever at undersøkelsene er tilgjengelige og kontrollerbare, så lenge det ikke bryter med normene om personvern og konfidensialitet. Grundig dokumentasjon og argumentasjon med opplysende henvisninger til både primærmateriale og litteratur er grunnleggende for gjennomsiktighet i framstillingen. Ideelt skulle en undersøkelse kunne gjentas. Noen ganger er kildematerialet slik at det ikke er mulig, blant annet når forskeren bygger på intervjuer eller annet situasjonsbestemt materiale. Da må normen om etterprøvbarhet i alle fall gjelde analysen. Gjennomsiktighet i framstillingen kan hindre at mulig uredelighet forblir skjult. Normen om etterprøvbarhet bidrar med andre ord også til å forebygge uredelighet.

I noen tilfeller kan personopplysningsloven og helseforskningsloven sette grenser for innsyn i grunnmaterialet. Personvernombudet for forskning, Norsk senter for forskningsdata (NSD), tilbyr veiledning om dette. Men også her kan det være tvilstilfeller og behov for grundig gjennomtenkning av alternativer. Lukkede forskningsarkiver kan for eksempel være et mulig alternativ til makulering. Data kan heller ikke i alle situasjoner holdes tilbake av hensyn til personvernet, det gjelder for eksempel doktorgradskommisjoner som etter reglementet kan kreve at kandidaten legger fram

grunnlagsmateriale og eventuelt utfyllende tilleggsinformasjon (UiB 2013b).

Etterprøvarheten er avhengig av redelig bruk av kildemateriale og andres arbeider. Dette er sentralt i forskningen og i forskningsetikken og er mye omtalt og diskutert. Brudd på normene her har ført til mange saker, ikke minst når det gjelder spørsmål om plagiat. I flere fag er plagiering den mest utbredte formen for uredelighet. I prinsippet er det likevel enkelt å forebygge. Løsningen er å tilegne seg god henvisningsskikk og god sitatskikk.⁶

God henvisningsskikk fordrer at det gis mest mulig nøyaktig opplysning om forfatter, tittel, sider, utgivelsessted og -år. Det er en god del litteratur å støtte seg til for å lære god henvisningsskikk, både når det gjelder noteapparat og litteraturliste (Alver og Øyen 1997; Aasen 2005; NESH 2016, pkt. 26; Spangen 2007). Trening i god henvisningsskikk begynner med rette tidlig. Det er pensum i videregående skole å tilegne seg god henvisningsskikk, og på universiteter fordres det fra studiestart kjennskap til redelig bruk av andres arbeider (Berge, Jomisko og Næss 2006, s. 140–141; Dahl mfl. 2006, s. 221–222; Michelsen mfl. 2006, s. 216–217; Røskeland mfl. 2006, s. 251–254; UiB 03.12.2008).

For *sitat* er det klare regler. Begynnelse og slutt må markeres tydelig, sitatet bør være ordrett, og det skal alltid gis henvisning til kilden sitatet er hentet fra. Det bør gis dobbelthenvisning dersom sitatet ikke er hentet fra originalen, slik at man ikke underslår det arbeidet en annen har gjort for å finne fram stoffet. Når man skjærer ut et sitat, skal man være kildelojal, ikke ta sitatet ut av sin egen sammenheng, og man skal forklare hva sitatet sier i den nye tekstsammenheng, som er forskjellig fra den opprinnelige. Disse reglene er det normalt enkelt å lære seg og følge.

6 Se videre om plagiat, sitat, parafraze og god henvisningsskikk i Rognstad mfl. (2013), særlig kapittel 5.

Parafraaser er ikke alltid like lette å forholde seg til som sitater. Å parafrasere vil si å gjengi med egne ord et tekstutsnitt, et poeng eller liknende fra andres arbeider. Normene for parafraaser likner på sitatreglene. De skal markeres klart, gis tilstrekkelige henvisninger, være tro mot innholdet i originalteksten og ikke inneholde umarkerte sitater. I sin bok om å skrive akademiske oppgaver skiller den italienske semiotikeren og filosofen Umberto Eco mellom en *ærlig parafrase*, som følger parafrasenormene og er mer kortfattet enn originalteksten, og en *falsk parafrase*, som ikke er markert klart, og som delvis skriver av originalen (Eco 1997, s. 162–163). Eco har et instruktivt eksempel med flere varianter, som er omtalt i boka *God skikk* (Rognstad mfl. 2013, s. 48–50).

Dersom sitater og parafraaser ikke markeres klart nok eller mangler henvisninger, er veien kort til plagiat. *Plagiat* er en alvorlig form for vitenskapelig uredelighet. I NESHs *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi* er plagiat definert slik: «Plagiat i forskningsetisk forstand er å ta noe fra andre og presentere det som sitt eget uten god henvisning til kildene» (NESH 2016, pkt. 27). Det er som nevnt ikke enighet om at handlingen må være bevisst. En autoritet når det gjelder plagiat, den engelske antropologen Jude Carroll, definerer plagiat slik: «Plagiarism is passing off someone else's work, whether intentionally or unintentionally, as your own for your own benefit» (Carroll 2002, s. 9). Carroll gir oss en forpliktelse til å vite. Samtidig gir hun anvisninger på praktiske øvelser, blant annet ved å endre en tekst bare litt i mange små steg, for så å drøfte hvor grensen for plagiat går (Carroll 2002, s. 42).

Umberto Ecos *falske parafrase* inneholder et *skjult sitat*. En hovedregel for å unngå plagiat er at man ikke skriver av uten at det er markert som sitat. Ofte pekes det på at det er den manglende henvisningen som er problemet, slik for eksempel forlaget gjorde da det ble påvist plagiat i verket *Historien om Norge*

(Rognstad mfl. 2013). Ja, det skal gis henvisning, men det er ikke nok. Det er enda alvorligere når det skrives av uten at det markeres som sitat. Et umarkert, skjult sitat er å plagiere, selv om det er gitt henvisning. Distinksjonen mellom plagiat og dårlig henvisningsskikk dreier seg om at de representerer normbrudd med ulik alvorlighetsgrad. Dette reflekteres blant annet i ulike typer sanksjoner. Et rotete eller mangelfullt henvisningsapparat regnes som *sjusk*. For studentarbeider, inkludert forskningsarbeider til masterstudenter, kan sjusk i henvisningsapparatet føre til dårligere karakter. For mer etablerte forskere vil det senke den samlede vurderingen av arbeidets kvalitet. Påvist plagiat regnes derimot som *fusk*, som det kan reageres strengere mot. Studenter kan ifølge universitets- og høyskoleloven⁷ bli utvist fra universitetet, med varsel til andre læresteder.⁸ Forskere kan få publiserte arbeider trukket tilbake og bli fratatt akademiske grader (Vinther 11.01.2016). I beste fall virker dette også avskrekkende og dermed indirekte forebyggende mot nye redelighetsbrudd.

Avskrifter behøver ikke å være helt ordrette for at de skal regnes som plagiat. Det er nok at teksten er tilnærmet lik originalen. Det kan for eksempel dreie seg om oversettelse, en omskriving av verbets tid eller liknende små endringer. I vitenskapelig sammenheng er det heller ikke bare utformet tekst som kan plagieres, men også idéer, materiale, disposisjon, hypoteser, begreper, teorier, tolkninger, resultater og så videre. Dette skiller det forskningsetiske plagiatbegrepet fra de juridisk definerte sitatreglene i åndsverkloven, som først og fremst dreier seg om tekstens utforming. Helt klart skille er det imidlertid ikke. Loven sier også at sitering må følge god skikk⁹.

7 Lov 1. april 2005 nr. 15 om universiteter og høyskoler (universitets- og høyskoleloven), § 4-8 og § 4-9.

8 Om rutiner ved mistanke om fusk, se f.eks. «Kvalitetssikring av eksamen» (AHRK 2009).

9 Lov 12. mai 1961 nr. 2 om opphavsrett til åndsverk m.v. (åndsverkloven), § 22.

I en drøfting av hva dette betyr for vitenskapelige og faglitterære tekster, viser juristen Ole-Andreas Rognstad nettopp til at det er «all grunn til å tillegge [de forskningsetiske] retningslinjene betydning ved vurderingen av hva som er god skikk» (Rognstad mfl. 2013, s. 59, 86–88, sitat s. 88; jf. NESH 2016, pkt. 27).

Hvorfor er det galt å plagiere? Plagiat bryter redelighetsnormene. Teksten er ikke hva den gir seg ut for å være, den er ikke etterrettelig. Den skjuler sine spor, den er ikke etterprøvable. Teksten er stjålet fra andre, forfatteren bedrar opphavsforfatteren. Den som plagierer, svikter målsettingen om å arbeide selvstendig i studier og forskning. Forskeren svikter målsettingen om å levere originale bidrag i forskningen. Når plagiat blir offentlig kjent, kan det skade omdømmet ikke bare til den som plagierer, men også til forskningsmiljøet. Ikke minst innebærer plagiering at forskeren eller studenten svikter seg selv og feiler i forskning og studier.¹⁰

Enkelte synspunkter som er kommet til uttrykk er egnet til å svekke alvoret i å plagiere. Da det ble avdekket at forfatter Karsten Alnæs i sitt verk *Historien om Norge* hadde plagiert en rekke andre forfattere (Rognstad mfl. 2013), var det også røster som hevdet at plagiering er vanlig. Sosiologen Kjetil Rolness viste til at «alle gjør det» og «alle kjenner noen...» (Rolness 2005). Denne tankegangen kunne i konsekvens føre til at bare mange nok jukser, skulle det bli akseptert som grei praksis. Slik kan det ikke være.

I den såkalte Rekkedal-saken ble det også gjort forsøk på å alminneliggjøre plagiat og derved gjøre det mindre alvorlig. Nils Marius Rekkedal tok hovedfagseksamen i historie ved Universitetet i Bergen i 1980 og ble siden professor i Sverige. Da han kom under

10 Såkalt selvplagiering er et spesielt tilfelle. Er det ureddelig å skrive av egne tekster? Etter mitt skjønn dreier dette seg mest om muligheten for å oppnå dobbel betaling, få uttelling for et arbeid flere ganger, i publikasjonslisten eller i form av økonomisk belønning. Det er slik sett i slekt med såkalt salamisering, å stykke ut en undersøkelse i urimelig tynde skiver og dermed oppnå uttelling for flere titler. Se også NESH (2016), pkt. 27.

mistanke for plagiat, ble vurderingen av hovedoppgaven hans lagt til Forskningsetisk utvalg ved Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap (AHKR) i Bergen. Utvalget kom til at det forelå plagiat, noe som også ble gjengitt i *Dag og Tid*. Rekkedal hevdet på sin side, ifølge intervjuet i *Dag og Tid*, at «Slik var det i den tida» (Hustad 2010). Om den er rett gjengitt, innebærer uttalelsen en krenkelse av Rekkedals lærere og medstudenter. Universitetsledelsen valgte imidlertid å legge vekt på at saken var gammel, og henla den (Hustad 2010). Det hører med til historien at UiB i dag deler ut en folder til studentene der det understrekes at universitetets rett til å annullere eksamen som følge av fusk, ikke foreldes (UiB 2015). Det står det også i universitets- og høyskoleloven § 4-7.

Det er et godt poeng at studenter og forskere må være kjent med både normene for god praksis og reglene for sanksjoner dersom normene brytes. I fuskesakene på juss ved Universitetet i Bergen i 2008 ble dette aktualisert. I alt ble 228 studenter mistenkt og gransket for juks. Saken ble undersøkt av et eget utvalg, og plagiat ble påvist. I et pilotutvalg var besvarelsene 70 prosent eller mer sammenfallende med andre besvarelser. Fakultetet mente det burde tas i bruk både advarsel, annullering og utestengning. Men Den sentrale klagenemnd ved UiB mente at fakultetet ikke hadde formidlet tydelig nok hvor grensene for plagiat går, og heller ikke kontrollert studentene godt nok. Som et resultat ble det ikke satt i verk noen sanksjoner (UiB 2008, s. 5–6; Fagerheim 2008). Her er det fristende å gjenta at sitat- og henvisningsregler er skolelærdom, og regne med at studenter har en viss evne til å orientere seg videre også i slike spørsmål.

Elskverdighet

Elskverdighet har ikke hatt den samme sterke statusen som vitenskapelig norm som etterrettelighet og etterprøvsbarhet. Men elskverdighet kunne også i denne sammenhengen fortjent

større oppmerksomhet. Elskverdigheten henger særlig sammen med kravet om etterprøvbarhet og utøves for en stor del gjennom redelig bruk av andres arbeider, der man gir opplysende og tilstrekkelige omtaler og henvisninger. Dette gjelder enten man står i gjeld til et benyttet avsnitt fra en bok, en opplysning eller idé man har fått fra en forfatter, gjennom samtale med en forsker eller gjennom diskusjon på et seminar. Når man bygger på andre forskere og forfattere, er det om å gjøre å gi tilbørlig kreditt for det arbeidet de har nedlagt. Umberto Eco har et godt uttrykk for dette: *Man betaler sin gjeld tilbake* til dem man har hatt glede av og bygger på (Eco 1997, s. 165–166). Her kommer også poenget med dobbelthenvisning inn. Bygger man på en forfatter som selv gir henvisninger til eget kildearbeid eller refererer andre forfattere, skal man i alle tilfeller gi kreditt til den forfatteren man faktisk bygger på. Det blir underslag dersom det bare refereres direkte til originalen, uten å nevne forfatteren man fant kilden hos. Det gis lett inntrykk av at man selv har arbeidet med originalkilden. *Historien om Norge* ble kritisert også for dette. I bindet *Under fremmed styre* brukte Alnæs åpenbart en tekst av Øystein Rian som forelegg, uten at Rian ble tydelig kreditert for det; i stedet gis det inntrykk av at Alnæs siterer direkte fra 1600-tallskilder, som det altså er Rians fortjeneste å ha brakt fram (Rognstad mfl. 2013, s. 142–43, 290–291). Alnæs betalte ikke sin gjeld til Rian. En annen ting er at en henvisning til den opprinnelige kilden kan gi tilleggsopplysninger som en leser kan ha glede og nytte av. Derfor kan dobbelthenvisninger være hensiktsmessige. Man behøver ikke være så redd for at det kan bli mange henvisninger. Ut over den helt elementære allmenneide kunnskapen er det en god regel å følge oppfordringen: *Vær generøs med referanser* (Alver og Øyen 1997, s. 162). Det er bedre med en referanse for mye enn en for lite. Mellom kolleger kan elskverdighet bidra til å fremme intellektuell åpenhet og godt fagfellesskap.

Elskverdigheten omfatter ikke bare dem man bygger på, den gjelder også leseren, enten det er bedømmelseskommisjoner, kolleger eller allmennheten. Når man gjengir andre, enten det er som sitat eller parafraze, kan den nysgjerrige leseren gå videre ved hjelp av gode henvisninger. De vil da fungere som veiledning, slik at den som ønsker det, kan finne ut mer selv. Gode henvisninger setter også den kritiske leseren i stand til å gjennomføre sin etterprøving av om sitater er korrekte, og om parafrazer og kildegjengivelser er ordentlig gjort. På denne bakgrunnen har professor i sakprosa Johan Tønnesson gjennom sine studier av historikertekster formulert et retoriske etos: «Jeg er elskverdig overfor mine lesere» (Tønnesson 2004, s. 236). Det burde være en god rettesnor for forskere, som for forfattere flest.

Til sammen vil normer om å være etterrettelig, (bruke reelle og korrekt gjengitte data, ikke være selektiv eller tendensiøs), være etterprøvbar (framstille undersøkelsen gjennomsliktig og kontrollerbar så langt det er råd) og være elskverdig overfor kolleger og andre lesere kunne gi utgangspunkt for å etterstrebe vitenskapelig redelighet og bygge god *akademisk folkeskikk*.

Hva kan gjøres for å fremme god akademisk folkeskikk? Om ansvar og noen konkrete tiltak

Hovedansvaret for at forskningen følger redelighetsnormene, ligger når det kommer til stykket, hos den enkelte studenten og forskeren. Det gjelder selv om strukturelle forhold som prestasjons- og publiseringspress kan gjøre arbeidsforholdene vanskeligere. Den enkelte fritas likevel ikke fra ansvaret for å arbeide etter redelighetsnormene. Man kan selv gjøre mye ved å skaffe seg informasjon, søke forskningsetisk kunnskap, delta på kurs og i annen undervisning i forskningsetikk, være fagfelle i seminarer og drøfte forskningsetiske

problemstillinger. Det fins god hjelp å få flere steder for å øve opp redeligheten. På nettsidene til De nasjonale forskningsetiske komiteene (www.etikkom.no) ligger det *forskningsetiske retningslinjer* for ulike fag, der man finner oversiktlige innføringer. For øvrig er min beste anbefaling *Forskningsetisk bibliotek*¹¹, som har oppslag over mange temaer, mange artikler og mange eksempler. Noen læresteder har laget egne veiledninger, der flere er lagt ut på nettet, som «Bruk av kilder i skriftlige arbeider» ved Universitetet i Bergen (UiB 03.12.2008).

Ikke bare den enkelte, men også institusjonene har ansvar for forskningsetikken. Det er slått fast i universitets- og høyskolelovens første paragraf, *Faglig frihet og ansvar*: «Universiteter og høyskoler skal fremme og verne akademisk frihet. Institusjonene har et ansvar for å sikre at undervisning, forskning og faglig og kunstnerisk utviklingsarbeid holder et høyt faglig nivå, og anerkjente vitenskapelige, kunstfaglige, pedagogiske og etiske prinsipper.»¹² Kunnskapsdepartementet utdypet dette i sitt diskusjonsnotat til konferansen «Å gjøre det riktige», der revisjon av forskningsetikkloven ble diskutert: «Ansvaret innebærer at forskningsinstitusjoner forplikter seg til at institusjonens forskning er etisk forsvarlig og utført i samsvar med gjeldende forskningsetiske normer, samt å fremme god forskningsetikk, herunder forebygging og behandling av uredelighet i forskning» (Kunnskapsdepartementet 2015, s. 17). Institusjonene forpliktes til å fremme god forskningsetikk, inkludert å forebygge og å behandle uredelighet. Igjen kunne vi se at pressen la hovedvekt på sanksjonene. Avisa Klassekampens oppslag om konferansen bar tittelen: «Nå skal jukserne tas» (Nilsen 2015). Det er viktig for samfunnet og for forskningen at jukset tas.

11 Se: www.etikkom.no/FBIB.

12 Lov 01. april 2005 nr. 15 om universiteter og høyskoler (universitets- og høyskoleloven), § 1-5.

Men det er ikke hele saken. Det kan til og med argumenteres for at det viktigste er å fremme redeligheten.

Universitetet i Bergen har for sin del uttrykt seg klart om forholdet mellom å arbeide for redelighet og mot uredelighet: «Universitetet i Bergen ønsker å legge størst vekt på det proaktive arbeidet når det gjelder etikk og redelighet, selv om det også er nødvendig med reaktive tiltak. Målet skal være at studentene skal utdannes i akademisk etikk og redelighet for å dyktiggjøre dem som studenter, akademikere og senere yrkesutøvere. Tilegnelse av akademiske normer og verdier foreslås inkorporert som ønsket læringsutbytte i alle studier og på alle nivå» (UiB 2009). Her er den positive siden ved forskningsetikken framhevet som *den viktigste*: opplæring i god skikk, så både studenter og ansatte akademikere kan dyktiggjøre seg i å etterleve normene.

Opplæring blir nøkkelordet. Opplæring og undervisning skal vel å merke skje ikke bare én gang og på ett nivå, men i *alle studier* og på *alle nivåer*. Det blir da et viktig poeng at opplæringen tilpasses nivået. I tillegg til veiledninger som studenter og forskere selv kan finne på nettet, har noen institusjoner også organisert opplæring på ulike nivå. Doktorgradsstudenter skal etter reglementet skolerers i forskningsetikk som ledd i opplæringsdelen av graden. Noen fakulteter har egne kurs om forskningsetikk i tilknytning til avhandlingene. Noen læresteder har etablert egenerklæringer som selvstendig arbeid ved innlevering av oppgaver på lavere nivå. Flere læresteder har opprettet forskningsetiske utvalg på institusjonsnivå, ved Universitetet i Bergen heter dette *Redelighetsutvalget*, som også holder bevisstgjørende møter og kurs. Det fins en del kortere innføringer i akademisk skriving på 100- og 200-nivå. Enkelte fag, der personvern hensyn er særlig viktige, har i sin metodeopplæring mer intensiv undervisning i forskningsetikk, deriblant om redelighetsspørsmål. I alle fall ett lærested har en handlingsplan for forskningsetikk i undervisningen (UiB 2009). Noen av forslagene er

satt ut i livet. *Redelighetsutvalget* har arrangert frokostseminarer om avgrensede tema, og man kan delta på liknende seminarer i regi av *De nasjonale forskningsetiske komiteene*. Alt dette er jo positivt. Men det kunne vært flere tilbud, og de kunne vært mer systematisk utbredt. Det meste er nå opp til den enkelte institusjonen. En del fag tilbyr ingen spesiell undervisning. For etablerte forskere er tiltakene få og spredte. Her er det mye å ta fatt i.

Det fins noen få eksempler på tilpasset undervisning ut over det som vanligvis gis. Ved Institutt for AHKR, som består av fire fag, ble det i 2010 etablert et forskningsetisk kurs for alle instituttets masterstudenter. Studentene gis en innføring i forskningsetikk og får presentert konkrete forskningsetiske dilemmaer. Lærernes egne erfaringer suppleres med eksempler fra etikkomiteenes publikasjoner. De forskningsetiske retningslinjene fra NESH utgjør en sentral del av arbeidsmaterialet, og Forskningsetisk bibliotek anvendes hyppig. Gjennom hele kurset står *bevisstgjøring* og *diskusjon* i sentrum. Deltakerne får ingen eksamen, men de får et bevis på at de har fulgt kurset, og hva kurset har inneholdt. Dette masterkurset er muliggjort ved at det var skapt en ramme på instituttet. I 2008 var det opprettet et eget *Forskningsetisk utvalg* ved AHKR, så vidt vites det første i sitt slag på instituttnivå. Utgangspunktet var oppfatningen om at forskningsetikken hører med i fagene, og at opplæringen bør skje som del av fagenes egen virksomhet. Utvalget fikk i mandat å kartlegge aktuelle forskningsetiske problemer og problemområder i instituttets forskning, undervisning og formidling, utarbeide forslag til forskningsetiske undervisningsopplegg og gi råd til instituttledelsen i konkrete saker (AHKR 2008). Innenfor rammene av dette utvalget er masterkurset holdt hvert semester, med utvalgets fire medlemmer som lærere.

Det var en viss diskusjon blant kolleger. Flere mente at forskningsetikk måtte være den enkelte veileders ansvar. Få trodde at studenter ville se seg tjent med å bruke tid på dette. Men studentene strømmet

til, var interesserte og ba om mer. Særlig har de ønsket å få ta fram forskningsetiske utfordringer i sine egne masterprosjekter. De ser at kurset er viktig for avhandlingsarbeidet, og at de slik sett får uttelling ved at avhandlingen tjener på det, og de mener at kursbeviset kan bli nyttig for mange når de skal søke jobb. De har understreket i evalueringene hvert semester at nærheten til faget og faglærerne er særlig interessant og lærerik. Uten at det er undersøkt systematisk, har det vært en del tilbakemeldinger fra studenter at bevisstgjøring gjennom kurset førte til at de gjorde grundigere forskningsetiske diskusjoner i avhandlingene enn de ville ha gjort uten kurset, og at de ikke minst hadde nytte av kurset i arbeidet med parafraaser og referanser. Studentene har altså vært mer positive og åpne for å diskutere forskningsetiske problemstillinger enn faglærerne, noe som antyder at faglærere kan trenge etterutdanning. Det gjelder ikke minst dem som er veiledere, og det vil jo i praksis si de fleste. For utvalget var det oppmuntrende da det ble belønnet med fakultetets pris for utdanningskvalitet, *Spurveugleprisen*, i 2013 (UiB 2013a).

Undervisningen bør legge størst vekt på å fremme redelighet. Å *fremme redeligheten er også den beste måten å forebygge uredelighet*. Det enkleste er rett og slett at uredelighet ikke finner sted. Det kan nok være en fare for at enkelte likevel vil prøve å jukse. Derfor må kontroll og sanksjoner være i beredskap.

Det er etter hvert utarbeidet egnede verktøy for å oppdage redelighetsbrudd, som tekstgjenkjenningsprogrammet *Ephorus*. Det er imidlertid viktig å være oppmerksom på slike programmers begrensning. Normalt tar de ikke oversettelser og nesten-avskrift. Det er fremdeles nødvendig med årvåkne sensorer, lærere og fagfeller. Her kan det være grunn til å rope et varsku: Det er egnet til å svekke kvalitetskontrollen når eksamenskommisjoner blir redusert til én eller to personer, og når fagfellevurderinger blir for raske og skjematisk. Kanskje er det en god idé å etablere varsler-rutiner som er ikke-stigmatiserende for både varsler og mistenkt,

noe i retning av et ombud for mistanke om uredelig forskning, slik det er etablert i Tyskland: *Ombudsman für die Wissenschaft*¹³. Det kan i alle fall arbeides mer med å etablere hensiktsmessige rutiner for å håndtere mistanker og å gjøre rutinene kjent. Her er instituttene sentrale i første omgang. Ved AHKR er det utarbeidet enkle, men faste rutiner for hva man gjør ved mistanke om fusk (AHKR 2009). Det gjelder å søke løsninger på så lavt og nært nivå som mulig, først ved institutt, så fakultet, så universitet, og på alle nivåer bør det helst være et forskningsetisk utvalg. Rekken vil da toppes med det nasjonale Granskingsutvalget som en fjerdeinstans. Etter behandling i øverste instans går saken tilbake til institusjonen, som i kraft av å være arbeidsgiver må ha ansvar for flere typer sanksjoner. Sanksjoner mot uredelighet er på sin plass og understreker alvoret i uredelige handlinger. Sanksjoner kan virke avskrekkende, og slik sett kan de fungere forebyggende, på indirekte vis. Men det er jo den mest negative måten å forebygge på.

Avslutningsvis vil jeg poengtere noen punkter for skjerpet innsats. *Den enkelte forsker* kan skjerpe sin forskningsetiske oppmerksomhet både for seg selv og som fagfelle overfor andre. *Institusjonene* kan skjerpe innsatsen og tilby mer undervisning om redelighetsnormene på alle plan og i alle fag. Det bør inkludere trening i god henvisningsskikk og ærlig parafrasering fra starten og hele veien, og det bør telle mer til eksamen. Det kan vises bedre i vurderingene at studenter, stipendiater og andre forskere har tatt nødvendige forskningsetiske hensyn og drøftet de forskningsetiske dilemmaene i arbeidet. Det kan utarbeides klare rutiner og formalisert saksgang for håndtering av mistanke om fusk, plagiat, med

13 Deutsche Forschungsgemeinschaft (DFG) opprettet i 1999 *Ombudsman der DFG*, en uavhengig komite som skulle tilby assistanse til alle forskere i spørsmål om god akademisk praksis og vitenskapelig uredelighet. Ombudet ble i 2010 omdøpt til *Ombudsman für die Wissenschaft*. Ombudet kan kontaktes direkte av den som måtte ønske det (www.dfg.de; Beisiegel 2007).

ansvar lagt bestemte steder. Det kan opprettes egne forskningsetiske utvalg på instituttene og på fakultetene. De bør ha ansvar både for å fremme god skikk, sørge for at det kommer i stand undervisningsopplegg, kurs og liknende, og de bør komme inn i saksbehandlingen ved mistanke om fusk. På universitetsnivå er det gjerne alt et forskningsetisk utvalg eller redelighetsutvalg som har begge disse funksjonene, men de positive tiltakene som fremmer den gode skikken, er foreløpig sparsomme. Universitetene kunne ha gjort forskningsetikken med redelighetsspørsmål mer synlig alt gjennom den obligatoriske examen philosophicum i starten av studiet. Målsettingen der om å gjøre studentene mer bevisst vitenskapens grunnlagsproblemer og å trene kritisk og selvstendig tenkning kunne i større grad inkludert forskningsetikk, både i pensum og i undervisning. De institusjonene som ikke alltid krever ex.phil., som de statlige høyskolene, kunne tatt mål av seg til å innføre en slik variant med mer vekt på forskningsetikk. Noen har tenkt større: *Dannelsesutvalget* foreslo i sin innstilling ikke bare en mindre forberedende prøve, men et års studium for å fremme akademisk dannelse hos studentene (*Dannelsesutvalget* 23.06.2009, s. 19–20). Der hadde det vært rom for en større drøfting av redelighetsspørsmål. Er målsettingen å fremme fordypning og refleksjon, er ikke nødvendigvis lengre studietid en ulempe. Kanskje den vitenskapelige redeligheten i det hele tatt hadde vært tjent med at tidsfristene ikke var så knappe, og at prestasjons- og publiseringspresset hadde vært noe lettere.

De nasjonale forskningsetiske komiteene gjør alt en stor innsats ved å uttale seg om forskningsetiske sider ved innkomne saker. En del helsefag må også få godkjent prosjekter gjennom de regionale komiteene, REK-systemet under den medisinske komiteen NEM. Prosjekter som inkluderer personsensitive data, må meldes, eventuelt godkjennes, av NSD eller Datatilsynet. Komiteene skal også ha kreditt for sitt nettbaserte forskningsetiske bibliotek, for å holde

kurs og møter og ha utarbeidet forskningsetiske retningslinjer for de fleste fag. I tillegg kan komiteene styrke sin innsats mer direkte overfor forskningsinstitusjonene og være en større pådriver for å sette forskningsetikken på dagsorden. Det var et tilløp med forskningsetisk sommerskole som ble holdt i 2008 og 2009 i regi av Redelighetsutvalget ved UiB i samarbeid med De nasjonale forskningsetiske komiteene (Redelighetsutvalget 2008, 2009).

Forskningsrådet stiller for sin del forskningsetiske krav til søkere: «Søknaden til Forskningsrådet skal gjøre rede for relevante etiske spørsmål, og blir vurdert ut fra dette», og det kreves en nærmere beskrivelse av hvordan etiske problemstillinger er ivaretatt i et prosjekt. (Norges forskningsråd [2004] 2016). Dette innebærer krav til bevissthet om forskningsetiske vurderinger i positive vendinger. Men det er lite spesifikt. Redelighet er ikke uttrykkelig nevnt, og slett ikke uredelighet. Forskningsrådet bør i sitt arbeid kunne sikre god kompetanse på hva som er relevante etiske spørsmål, og hvordan ivaretagelsen kan følges opp.

Departementet kunne ha lagt for dagen en større iver når det gjelder å bistå forskersamfunnet med å fremme redelig forskning. Ikke som detaljerte pålegg, men ved å oppfordre institusjonene til i større grad å gjøre rede for hva de faktisk gjør for å oppfylle ansvaret sitt til å bygge redelighet og håndtere mistanker om uredelighet. Det kommer en gylden anledning til å gjøre det i samband med revisjonen av forskningsetikkloven. Da kan det koples på en påminning og helst en utdyping av hva det vil si når loven forplikter institusjonene til at undervisning og forskning følger anerkjente etiske prinsipper.

De politiske myndighetene, lovgiverne, har satt rammene for forskningsetikken og redelighetsarbeidet i og med lovgivningen. Revisjonen av forskningsetikkloven ligger i skrivende stund rett foran dem. Proposisjonen ble lagt fram for Stortinget 16. september 2016 (Prop. 158 L (2015–2016)). Det er lov å håpe at revisjonen

utbygges når det gjelder redeligheten og dens fremme, slik jeg tok opp i innledningen.

Skal man prioritere noen oppgaver spesielt, kan man trekke fram behovet for opplegg for *nye studenter og forskere* som kommer til institusjonen enten ved studiestart, som viderekommen student, som stipendiat eller som forsker, enten de er innenlandske eller kommer fra andre land. Uansett hvor de kommer fra, er det institusjonen de kommer til, som skal gi sine tilbud, stille sine krav og vurdere om de blir oppfylt. Noen unnskylder seg med at redelighetskravene har vært ukjente for dem, at de kommer fra steder med en annen kultur og så videre. Det er ikke holdbare argumenter. De nye må få tilbud om læring, og de må møtes med krav om å tilegne seg nødvendig forskningsetiske kunnskaper. Dette er et ansvar for faget og for institusjonen som helhet.

Den andre prioriteringen er å bevisstgjøre og skolere *veiledere*. Veilederne til bachelor- og masteroppgaver, doktoravhandlinger og i prosjekt- og forskergrupper sitter alle i nøkkelposisjoner for opplæring i forskningsetikk som en integrert del av den forskeropplæringen de gir. De har et særlig ansvar. Men ofte kan de være nokså overlatt til seg selv og kan trenge både individuell og mer kollektiv veiledning om veilederrollen. Noen steder er det etablert et veilederforum som kan bidra, men dette er et felt der både institutter, fakulteter, universiteter og forskningsetiske komiteer kan ta et tak.

Helt til slutt om *makten i språket*. Det har betydning hvordan vi formulerer oss om forskningsetiske spørsmål, og hva vi understreker som det viktigste. Ofte har fusk og uredelighet stått i sentrum. Det gjelder ikke bare i pressen, men også i forskersamfunnet. Rådet er: Snakk først og mest om det viktigste. Det er redeligheten. Navngi institusjoner, komiteer og utvalg med redelighet, ikke med den negative motsatsen, uredelighet. Og i forlengelsen av dette: La undervisning i forskningsetikk først og fremst dreie seg om hvordan redelighet kan fremmes, helst med konkrete eksempler, med diskusjoner omkring

forskningsetiske dilemmaer og drøftinger av undersøkelsesopplegg og manuskripter. Språket og oppmerksomheten kan slik brukes aktivt for å fremme redelighet. Dermed vil også uredelighet forebygges. Det vil være bidrag til å bygge god akademisk folkeskikk.

Referanser

- AHKR (2008). Mandat for forskningsetisk komité. Vedtatt av Instituttrådet 5. mai 2008. Hentet 4. juni 2015 fra: <http://www.uib.no/ahkr/22402/forskningsetisk-utval>.
- AHKR (2009). Kvalitetssikring av eksamen. Hentet 27. oktober 2016 fra: <http://www.uib.no/ahkr/22857/kvalitetssikring-av-eksamen>.
- Alver, B.G. og Øyen, Ø. (1997). *Forskningsetikk i forskerhverdag. Vurderinger og praksis*. Oslo: Tano Aschehoug.
- Andersen, G. (2008). *Forskningsprosessen. Et veiledningshefte for elever i videregående skoletrinn*. Bergen: Holbergprisen i skolen.
- Beisiegel, U. (2007). Safeguarding good scientific practice in Germany. Innlegg på Workshop on best practices for ensuring scientific integrity and preventing misconduct. Tokyo 22.–23. mars 2007. (Beisiegel var da leder av DFG Ombudsman).
- Berge, A.L., Jomisko, A.L. og Næss, E.L. (2006). *Spenn Vg1. Norsk for studieforbereende utdanningsprogram*. Oslo: Cappelen.
- Carroll, J. (2002). *A handbook for deterring plagiarism in higher education*. Oxford: Oxford Center for Staff and Learning Development.
- Dahl, O. (1990 [1959]). *Norsk historieforskning i det 19. og 20. århundre*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Dahl, B.H., Engelstad, I., Engelstad, A., Hellne-Halvorsen, E.B. og Jemterud, I. mfl. (2006). *Grip teksten Vg1, studieforbereende utdanningsprogram*. Oslo: Aschehoug.
- Dannelsesutvalget (2009, 23. juni). Kunnskap og dannelse foran et nytt århundre. Innstilling fra Dannelsesutvalget for høyere utdanning. Juni 2009. Hentet 27. oktober 2016 fra: <http://www.uib.no/filearchive/innstilling-dannelsesutvalget.pdf>.
- Deutsche Forschungsgemeinschaft (2016). Ombudsman für die Wissenschaft. Hentet 27. oktober 2016 fra: http://www.dfg.de/foerderung/grundlagen_rahmenbedingungen/gwp/ombudsman/.

- Eco, U. (1997). *Kunsten at skrive speciale – hvordan man udarbejder skriftlige opgaver*. København: Akademisk Forlag. (Eco publiserte boka på italiensk i 1997. Den er siden oversatt til norsk (2002) med tittelen *Kunsten å skrive en akademisk oppgave, hovedoppgave og masteroppgave*. Oslo: Idem).
- Elgesem, D., Jåsund, K.K. og Kaiser, M. (1997). *Fusk i forskning. En studie av uredelig og diskutabel forskning ved norske universiteter*. Skriftserie nr. 8. Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- Fagerheim, T.B.G. (2008). Ingen straff for jukserne, *StudVest* 64(20), s. 6–7.
- Fjelland, R. (2003). Vitenskapelig usikkerhet som utfordring, s. 255–271. I K.W. Ruyter (red.) *Forskningsetikk. Beskyttelse av enkeltpersoner og samfunn*. Oslo: Gyldendal.
- Forsman, B. (1997). *Forskningsetik. En introduktion*. Lund: Studentlitteratur.
- Fure, O-B. (1997). *Kampen mot glemselen. Kunnskapsvakuum i mediesamfunnet*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Geyl, P. (1965). *Bruk og misbruk av historien*. Cappelens upopulære skrifter. Oslo: J.W. Cappelens forlag.
- Hustad, J. (2010, 5. februar). Plagiat får ingen følger for professor, *Dag og Tid*. Hentet 27. oktober 2016 fra: <http://old.dagogtid.no/nyhet.cfm?nyhetid=1693>.
- Kaysen, M. (2015, 9. november). Naturvitenskap og teknologi. Hentet 27. oktober 2016 fra: <https://www.etikkom.no/FBIB/Introduksjon/Innforing-i-forskningsetikk/Naturvitenskap-og-teknologi/>.
- Koht, H. (1975 [1926]). *Norsk bondereising*. Oslo: Pax Forlag [Oslo: Aschehoug].
- Kunnskapsdepartementet (2015). Diskusjonsnotat. Revisjon av forskningsetikkloven. 29.5.2015. Utsendt til konferansen «Å gjøre det riktige. Forskningsinstitusjonenes ansvar for forskningsetikk», som departementet arrangerte i samarbeid med Vitenskapsakademiet og De nasjonale forskningsetiske komiteene den 8. juni 2015.
- Michelsen, P.A., Krogh, J., Kristoffersen, K.E. og Jansson, B.K. (2006). *Tema. Vg2. Norsk pråk og litteratur, lærebok og tekstsamling*. Oslo: Samlaget.
- Molbæk-Steensig, S. (2011, 6. oktober). Holocaustbenektelse. Hentet 27. oktober 2016 fra: <http://www.hlsenteret.no/kunnskapsbasen/folkemord/folkemord-under-nazismen/ettertid/holocaustbenektelse>.
- Myhre, J.E. (2014). *Historie. En introduksjon til grunnlagsproblemer*. Oslo: Pax Forlag.

- NESH (2016). *Forskningsetiske retningslinjer for samfunnsvitenskap, humaniora, juss og teologi* (4. utgave). Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- NENT (2016). *Forskningsetiske retningslinjer for naturvitenskap og teknologi* (2. utgave). Oslo: De nasjonale forskningsetiske komiteene.
- Nilsen, T.T. (2015, 6. juni). Nå skal jukserne tas, *Klassekampen*. Hentet 27. oktober 2016 fra: <http://www.klassekampen.no/article/20150606/ARTICLE/150609863>.
- Norges forskningsråd ([2004] 2016). Etsiske retningslinjer. Hentet 27. oktober 2016 fra: http://www.forskningsradet.no/no/Artikkel/Etsiske_retningslinjer/1182736867344.
- Prop. 158 L (2015–2016). *Lov om organisering av forskningsetisk arbeid (forskningsetikkloven)*. Oslo: Kunnskapsdepartementet.
- Redelighetsutvalget (2008). Årsmelding for 2008 fra Redelighetsutvalget ved Universitetet i Bergen. Hentet 27. oktober 2016 fra: www.uib.no/filearchive/2009-041.pdf.
- Redelighetsutvalget (2009). Årsmelding for 2009 fra Redelighetsutvalget ved Universitetet i Bergen. Hentet 27. oktober 2016 fra: www.uib.no/filearchive/2010-026.pdf.
- Rognstad, O.-A., Tønnesson, J.-L., Nagel, A.-H. og Laupsa, H. (2013). *God skikk. Om bruk av litteratur og kilder i allmenne, historiske framstillinger*. Institutt for privatrett, skriftserie 192/2013. Oslo: Universitetet i Oslo. (Boka ble først utgitt i 2006 av Den norske Forleggerforening (DnF), Den norske historiske forening (HIFO) og Norsk faglitterær forfatter- og oversetterforening (NFF)).
- Rolness, K. (2005): «Det hendte også her». Plagiering er ikke bare en Alnæs-sak, *Prosa* 11(1), s. 6–18.
- Ruyter, K.W. (2003). *Forskningsetikk. Beskyttelse av enkeltpersoner og samfunn*. Oslo: Gyldendal Akademisk.
- Røskeland, M., Bakke, J.O., Aksnes, L.M. og Akselberg, G. (2006). *Panorama. Vg1. Norsk studieforberedende*. Oslo: Gyldendal.
- Sars, J.E. (1904). *Norges politiske historie 1815–1885*. Kra: Oscar Andersens Bogtrykkeri.
- Spangen, I.C. (2007). *Referanshåndboken. En veiledning i kildebruk og henvisning til kilder*. Oslo: Spartacus.
- Stugu, O.S. (2008). *Historie i bruk*. Oslo: Det Norske Samlaget.

- Tønnesson, J.L. (2004). *Tekst som partitur eller historievitenskap som kommunikasjon. Nærlesning av fire historikertekster for ulike lesergrupper*. Oslo: Unipub.
- Tønnesson, K.D. (1990). *Ideer og revolusjon. Fem foredrag fra humanioradagene 1989*. Oslo: Det historisk-filosofiske fakultet, Universitetet i Oslo.
- UiB (2008). Årsmelding for 2008 fra Den sentrale klagenemnd. Hentet 27. oktober 2016 fra: www.uib.no/filearchive/2009-040.pdf.
- UiB (2008, 3. desember). Bruk av kilder i skriftlige arbeider. Hentet 27. oktober 2016 fra: <http://www.uib.no/student/49084/bruk-av-kilder-i-skriftlige-arbeider-ved-universitetet-i-bergen#>
- UiB (2009). Handlingsplan for arbeidet med akademisk redelighet i utdanningen ved Universitetet i Bergen 2009–2012. Godkjent av Universitetsstyret i møte 30.4.2009. Hentet 27. oktober 2016 fra: <http://www.uib.no/filearchive/handlingsplan-akademisk-redelighet-april-2009.pdf>.
- UiB (2013a). Spurveugleprisen. Hentet 27. oktober 2016 fra: <http://www.uib.no/hf/23493/spurveugleprisen#2013>.
- UiB (2013b). Forskrift for graden philosophiae doctor (ph.d.) ved Universitetet i Bergen. Hentet 27. oktober 2016 fra: <http://regler.app.uib.no/regler/Del-2-Forskning-utdanning-og-formidling/2.1-Forskning/2.1.1-Administrasjon-av-forskerutdanning/Forskrift-for-graden-philosophiae-doctor-PhD-ved-Universitetet-i-Bergen>.
- UiB (2015). *Fusk. Hva er det og hvilke konsekvenser får det for deg som student?* Hentet 27. oktober 2016 fra: http://www.uib.no/sites/w3.uib.no/files/attachments/fusk_studenter_2015_nor_web.pdf.
- Vinther, T. (2016, 11. januar). *Fusk og plagiering*. Hentet 27. oktober 2016 fra: <https://www.etikkom.no/fbib/temaer/redelighet-og-kollegialitet/fusk-og-plagiering/>.
- Vovelle, M. (1990). Tendenser i revolusjonsforskningen ved 200-årsjubileet. I K. Tønnesson. (red.) *Ideer og Revolusjon. Fem foredrag fra humanioradagene 1989*. Universitetet i Oslo, Det historisk-filosofiske fakultet.
- Aasen, E. (2005). *Barokke damer. Dronning Christinas europeiske reise*. Oslo: Pax Forlag.